

УДК 371.3:808.543:374.3

Наталія Шарошкіна

БІОГРАФІЧНИЙ МЕТОД В ОСВІТНІЙ РОБОТІ ЯК АНАЛІЗ ЖИТТЄВОГО ШЛЯХУ ЛЮДИНИ

Впродовж багатьох років декларується один із принципів педагогіки: необхідність спиратися на життєвий і професійний досвід людини. Практика включення біографічних аспектів, прийомів і методів роботи докладно описується в європейській і вітчизняній літературі. Останні десятиріччя позначені сплеском надзвичайного інтересу до біографічного методу в широкому розумінні: і як до літературного жанру, і як до наукової методології у різних галузях знання. Про це свідчить значна кількість біографічної та автобіографічної літератури, опублікованої останнім часом в Україні та за кордоном. Значною популярністю користуються теле- та радіопрограми, присвячені життєвому шляху видатних людей. Крім того, зросла кількість подібних наукових досліджень у різних сферах знання (філософія, соціологія, педагогіка, психологія та ін.), які в якості методології обирають біографічно орієнтований метод дослідження.

Засновником біографічного методу вважають Ш. де Сент-Бьова. Він був прибічником психологічного підходу до авторської індивідуальності. Надалі ідеї Сент-Бьова розвивали І. Тен, Г. Брандес. Вони вважаються прихильниками портретно-біографічного методу із залученням історико-культурних фактів як фону для психобіографічної конструкції автора.

Надалі герменевтичний підхід у біографічному методі розвивав Ф. Шлермахер, який вважав, що ідеї та цінності не можуть бути сприйняті без звернення до біографії автора. Герменевтичну проблему поняття індивідуальності та конструкції смислу індивідуальності у біографії розробив російський дослідник Г. Вінокур Його наукове розуміння біографії було розроблене на основі концепцій В. Дільтея та Е. Шпрангера.

Культурно-історичний аспект у біографії досліджував французький літературознавець Г. Лансон. Цю позицію поділяв російський літературний критик Ю. Айхенвальд. До традиції біографічного письма звертався німецький психолог Р. Мюллер-Фраєфельс. Він висвітлював психологічні типи письменників з огляду на їх твори. В Україні біографічним методом послуговувались у своїх працях В. Горленко, М. Чалий, О. Огоновський, І. Франко.

Впродовж останніх десятиліть методологічні засади біографічного методу обґрунтовують А. Вільсон, Ф. Гернек, Е. Соловйов, О. Валевський, І. Голубович, О. Антонова.

Мета статті – здійснити аналіз способів застосування біографічного методу в освітній роботі, зокрема розглянути метод наративу.

Життєва дорога особистості – це особисте життя людини в її динаміці, що характеризується декількома аспектами: перший аспект, що становить ніби об'єктивну логіку життя, – це послідовність зовнішніх подій; другий – зміна переживань, цінностей як еволюція внутрішнього світу людини, як логіка його внутрішніх подій; третій – як результати його діяльності. Автобіографічний наратив є сюжетно-оповідним зображенням історії життєвого досвіду окремої особи. За допомогою ж розповіді цих історій ми конструємо себе як частину нашого світу.

Людина споживає готове знання. Будь-яка інформація свідомо чи несвідомо порівнюється, зіставляється з уже наявним досвідом. Знання приймається з ентузіазмом, якщо колись у житті було щось аналогічне, схоже. Апелюючи до життєвого досвіду, автор має можливість істотно скорочувати і час навчання. Виявляючи щось близьке в досвіді, співрозмовники з більшою симпатією та довірою ставляться один до одного, поліпшується атмосфера навчання. Отже, професійний і життєвий досвід людини може стати важливим джерелом знання, фактором особистісного розвитку, засобом і інструментом навчання.

Разом із тим звернення до життєвого шляху конкретної людини може стати своєрідним гальмом на шляху до знань. Якщо нова інформація наштовхується на негативний досвід або відсутність будь-яких аналогів йому, найчастіше вона не сприймається. Крім того, існує певний розрив між тим, як людина хоче представити себе, і її внутрішнім змістом.

За допомогою самопрезентації та самовираження у процесі навчання людина вирішує свої особисті проблеми. Крім того, звернення до власної біографії нерозривно пов'язане з емоційною сферою. Так, наприклад, поряд із можливістю ще раз святкувати перемоги й успіхи, індивіду доводиться знову переживати прийдешнє, минуле, біль і розчарування. Коли людина отожднює себе з певним поколінням, то починає себе вести відповідно до загальноприйнятих, декларованих від імені цього покоління (а не своїх!) цінностей, тим самим зменшуючи значущість своєї особистої точки зору, свого індивідуального досвіду.

Таким чином, з одного боку, життя людини виявляється важливим стимулом та інструментом освітньої діяльності, а з іншого – виконує функції, протилежні освітньо-розвиваючим. Це підтримка стереоти-

пів, утримання себе в рамках різного роду шаблонів, відмова від діалогічних форм на користь монологу і банальних прописних істин.

Проблема використання біографічного методу в освіті обертається низкою запитань, до числа яких, у першу чергу, відносяться питання про осмислення власного життєвого шляху як джерела внутрішніх ресурсів людини та про перетворення негативного досвіду в стимул до подальшого розвитку людини незалежно від її віку.

Кожна людина унікальна. Наскільки неповторна історія її життя, настільки ж різноманітною може бути і біографічна робота. Біографічний підхід в освітній роботі – це, в першу чергу, сукупність активних методик, що дозволяють вивчати, осмислювати життєвий шлях конкретної людини.

Історія життя людини може бути охарактеризована як історія її розвитку, причому через взаємозв'язок певних індивідуальних характеристик, таких як національність, оточення, мова, діалект і т. ін. На життєвий шлях людини можуть впливати також і такі параметри, як почуття батьківщини, походження, індивідуальні життєві плани, випадкові події. Ці характеристики (навіть включаючи національність!) взаємодіють, вступають у різні відносини один з одним, проводять людину по життю, і, врешті-решт, визначають подальше ставлення до них. Впродовж життя у людини виробляються певні життєві принципи. До них люди можуть звертатися у складних життєвих ситуаціях. Іноді вони відкрито декларуються, часом залишаються інтимною сферою, недоступною для оточуючих. Життєві принципи допомагають структурувати життя, осмислювати його. Обговорення їх у різних формах допомагає розумінню і власного життя.

На кожному життєвому шляху є свої певні віхи, які сприймаються як ключові поворотні моменти. Вони можуть бути пов'язані з подіями в історії країни, у професійному й особистому житті людини. Якщо особисті обставини складаються по-своєму, то загальноісторичні процеси, ключові події в історії країни втілюються в життя конкретних людей у вигляді подібного життєвого досвіду, що дозволяє об'єднувати людей із різними долями, характерами, життєвими поглядами в одне покоління. Варто назвати відоме “покоління 60-х” у нашій країні чи так зване “загублене покоління” в Європі. Історія держави (або певного історичного відрізка часу) виступає своєрідним фоном конкретної долі. Разом із тим формальне віднесення людини до певного покоління на підставі її віку також може призводити до складнощів у питаннях самоідентифікації особистості або, навпаки, до спрощення і збіднення процесу аналізу власного життя. Дискусії навколо різних поколінь є також однією зі сторін біографічного методу.

Сама історія життя індивіда не тотожна його перебігу: це існуюча у свідомості людини конструкція. Вона будується не лише з окремих конструктивно значущих елементів (подій), але і з різного роду мостів, підводних каменів, протидій, гальм і прискорювачів. Завдяки цим допоміжним елементам історія життя не розпадається на фрагменти. Їх взаємодія показує загальний напрям життя, одночасно включаючи в історію життя людини історії інших людей, явища і події.

Таким чином, орієнтація освітньої роботи на біографічний підхід – це створення *розумових конструкцій*, побудов, які у своїй структурі та контексті реально пережитої ситуації в минулому проявляються в сьогоденні.

В основі біографічного методу лежать спогади, тобто мисленне відтворення події, епізоду, що збереглося в пам'яті. Можна сказати, що спогади виконують різні функції.

Спогади як ритуал. Зміст ритуальних спогадів відображає свого роду неписані закони, словесні прийоми, які спрямовані на те, щоб підтримати традиційні громадські цінності й очікування. Основна їх характеристика – прагнення до незмінності, збереження в первісному вигляді.

Спогади як діалог із часом і з адресатом. Для даної функції ключовою категорією є час, що змінює людину. Звертаючись до одного й того ж факту, кожного разу будь-яку історію людина розповідає по-різному. Тобто, у свідомості людини минуле видозмінюється. З часом людина змінюється, в новому світлі бачиться і пережите. Відомі події пережитої історії впорядковуються по-новому, з'являються нові акценти і деталі. Ставлення до минулого залежить і від сьогоденішньої ситуації, в якій знаходиться людина. Позиція щодо минулого змінюється залежно від того, до кого вони (ці спогади) звернені.

Спогади як травма. Відомо, що ні жертви, ні злочинці не хочуть згадувати того, що принесло їм біль, змінило життя. Пережиті страхи самі по собі болючі і переслідують людину. Іноді задане безпосередньо питання, що стосується особистої біографії, може виявитися приводом, провокує хворобливі стани, негативні емоції. В освітній роботі слід цього уникати. Незважаючи на те, що минуле може містити важкі спогади, біль і втрати, людина повинна відчувати себе впевнено, комфортно і в безпеці.

Отже, *спогади*, перш за все, виступають як певний продукт діалогу між оповідачем і слухачем. У цьому проявляється інтерактивність біографічного підходу, коли процес спогадів будується як діалог, у якому однаково активну роль відіграють оповідач і слухачі, минуле і сьогодення, завершена подія і динамічне ставлення до нього. Подіб-

ний підхід – істотна внутрішня робота людини з самою собою, яка потребує чесності, відкритості, готовності до діалогу.

Виникає питання про мету осмислення життєвого шляху в освітній роботі. З віком у житті людини зростає і значення власної біографії. Виникає питання, чому вона все частіше звертається до свого минулого? Навіщо буквально кожен новий досвід порівнюється з минулим: вбудовується нове у вже пережите чи ні? Готовність до прийняття нового залежить від досвіду, зафіксованого в біографії, впливає на вибір, який робить людина, на її інтереси й уподобання, пріоритети і цінності. Якщо сьогоднішні враження узгоджуються, відгукуються в минулому якимись позитивними емоціями або спогадами, тоді й нове, нинішнє, приймається. Якщо це випадає і не знаходить ніякого відгуку в минулому, то й сама людина залишається у кращому разі байдужою, у гіршому – ставиться до нового досвіду активно неприязно. Таким чином, виявляється, що колишній досвід впливає на сприйняття сьогоднішніх вражень, на відносини, які частково формують поведінку.

Отже, колишній досвід – ворог нового? Вихід бачиться в тому, щоб на попередній досвід, навіть якщо він не вкладається в колишні шаблони і рамки, подивитися іншими очима. Перероблений досвід дає якісь нові уявлення, формує погляди людини на те, що їй самій здається осмисленим.

Істотним виявляється й те, що в рамках біографічних побудов розвиваються внутрішні кордони зрозумілого. При цьому відбувається відторгнення того, що не вписується у власну концепцію. І навпаки, освоєним виявляється те, що, з точки зору конкретної особистості, було важливим для життя суспільства, те, що було в попередньому досвіді або якимось узгоджується з ним, те, що може бути поглиблене і розширене і тому вписується в особисте життя.

Таким чином, біографічний підхід – це шанс розширювати і поглиблювати життєвий досвід на шляху до самого себе. Він дозволяє змінювати ракурс: можна подивитися на себе сьогоднішнього очима тридцятирічної давності, тоді зміниться ставлення до сьогоднішньої ситуації. Можна подивитися з сьогоднішньої позиції на ситуацію в минулому – і вона також виявиться в іншому світлі.

Людина – істота складна і проста одночасно. Вона як губка вбирає не лише прекрасне, але і різного роду кліше, розхожі істини і думки, з яких, власне, складається масова культура. Стереотипи часом починають впливати на уявлення людей про їх особисті життя, долі. Говорячи про труднощі, пов'язані з навчанням біографічним методом, можна назвати багато гальмуючих чинників.

До *першого* з них можна віднести *літературність* – прагнення вразити увагу слухача або читача. Це пафосність, гіперболізація, надмірна описовість, що неминуче веде до самозамилування і знижує цінність цієї діяльності.

Наступна проблема пов'язана з використанням різних штампів, шаблонів, словесних образів-стереотипів, запозичених із публіцистики та літератури. Використання символів чужої творчості ніякою мірою не є навмисним запозиченням. З плином років у свідомості людини колишні переживання накладаються на схожі, взяті з інших джерел, і поступово присвоюються. З такими людьми обговорюються нейтральні теми: соціальні, побутові питання, приватні, описові моменти. Вони дозволяють з'ясувати, які ролі грала в минулому людина. Якщо обговорення заходить у зони ризику, дискусія спрямовується в русло питання: що вам допомагало виживати?

Важливою проблемою виявляється необхідність визначення *позиції учасника* розмови. Біографічна робота передбачає відкрити, довірливу співбесіду. Інколи автор розповіді змушений позбутися маски, звичайної ролі, тому потрапляє у вразливу позицію. Дуже часто розмова про минуле є способом компенсування незадоволення сьогоденням. А коли оповідач виявляється в центрі уваги, ситуація може бути і своєрідною спокую, провокуючи бажання виглядати краще, відстоювати свою правоту хоча б для того, щоб здаватися іншим.

Для біографічної роботи важливіше займати позицію “бути”, а не “здаватися”. Такі явища, безумовно, спрощують сенс біографічно-освітньої роботи, перетворюються в самоціль – позгадувати заради самого процесу спогадів. І тоді самі спогади стають бар'єрами на шляху до осмислення власного життя.

Одна з можливостей, що дозволяє дійсно зробити роботу з біографією працюючим освітнім інструментом, закладена в наративному підході.

Наратив (англ. і фр. *narrative* – розповідь, оповідання, від лат. *narrare* – розповідати) – поняття філософії постмодерну, котре фіксує процесуальність самоздійснення як спосіб буття тексту [6].

Цей термін запозичений з історіографії. Він виникає в рамках концепції “наративної історії” і трактує зміст історичної події не як обґрунтований об'єктивною закономірністю історичного процесу, а як *такий, що виникає у контексті розповіді про подію і пов'язаний з інтерпретацією*.

Наратив – одне з ключових понять філософії постмодернізму. Він активно використовується при розробці сучасних підходів у різних галузях гуманітарного знання (філології, соціології, історії, психоло-

гії, педагогіки та ін.). Наратив – це форма усного та письмового оповідання, яка структурує власний досвід [2].

Багато людей часто констатують, що для них основна цінність – можливість говорити з близькими по духу людьми, спілкуватися з тими, хто їх розуміє. При цьому слід зазначити, що у кожній людини є улюблені історії про себе, які вона може розповісти багато разів із задоволенням. При цьому для самого оповідача вони не втрачають ні новизни, ні актуальності, ні сенсу. Водночас одна і та ж подія ніколи не буває описана абсолютно однаково. Автор-оповідач обирає стиль і манеру мовлення, ритм і швидкість. Залежно від конкретних умов відбираються необхідні деталі, подробиці, і навіть тип тексту.

Отже, розповідаючи, людина не лише простежує послідовність пережитих подій, а й інтерпретує їх. При цьому сама історія сприймається як осмислене ціле, що існує для інших (слухачів, читачів) у формі завершеної історії.

Таким чином, ключовим поняттям в освітньо-біографічній роботі є завершена історія, яка збереглася в пам'яті. Статусу *надзвичайного* епізоду надає сам оповідач, бо для нього це прожита і закінчена в минулому історія, наповнена внутрішнім сенсом. Ця подія не завжди співпадає з офіційними фактами життя, тобто біографією людини. У процесі розповіді життєві цінності, досвід, емоції втягуються у процес осмислення історії. Тому нерухома і застигла історія, яка в минулому уже закінчена, трансформується, інтерпретується. А отже, збагачується новою точкою зору, новою позицією автора і слухача, набирає нового смислу. А сам же життєвий досвід, який триває постійно, не перериваючись, виступає своєрідною декорацією історії, періодично вступаючи в повноправний діалог з оповідачем.

Ознаками події в наративному підході є:

1. *Оформленість у слові*. Це епізод, незафіксований в усній чи письмовій формі, що існує лише у свідомості людини і не може мати статусу події.

2. *Унікальність події*. Повторюваність, рутинність переводять подію в інший план. Але головне, з точки зору самого оповідача, те, що епізод зберігається в пам'яті та відтворюється знову і знову саме тому, що усвідомлюється ним як щось унікальне. Це кардинально змінює і його самого, і відносини зі світом.

Одним словом, це оповідання. А будь-яке оповідання має класичні компоненти:

1. *Вступ* – вибір теми, змісту, орієнтації. Як правило, це опис місця, часу дії, кола учасників.

2. *Зміст* – суть і головний смисл усієї розповіді. Допускаються виникнення перешкод, порушення послідовності розповіді.

3. *Акцент і оцінка ситуації*. Це момент, коли оповідач може акцентувати увагу на тому, що він вважає важливим, а також показати драматизм і неоднозначність ситуації.

4. *Висновок* як підсумок, завершення розповіді та повернення в сьогодення.

Слід підкреслити, що у процесі практичної біографічної роботи нові цінності та смисли можуть, накладаючись один на одного, багаторазово множитися, видозмінюватися, доповнювати один одного і висвітлювати нові й нові підходи, ресурси, несподівані можливості кожного учасника.

Таким чином, у процесі навчання біографічним методом картина світу стає більш об'ємною, багатобарвною і динамічною.

Аналіз свого життя, історії своєї родини, включені в навчальний процес, дозволяють гармонізувати відносини людини зі світом, дають імпульс саморозвитку. Це дозволяє визначити власні внутрішні ресурси і тим самим окреслити перспективи й орієнтири подальшого осмисленого розвитку.

Оцінюючи події, вчинки і життєві ситуації, людина вчиться дивитися на знайоме і пережите під іншим кутом зору, але не знецінюючи його. Отже, розвивається критичність мислення. Індивід набуває найважливішої якості – вміння дивитися на минуле з позицій сьогодення. Реальність названих змін відбувається лише в діалозі з іншими людьми, в інтенсивному обміні життєвим досвідом, у процесі порівняння та відображення його у дзеркалі інших.

При наративному підході жива конкретна людина ставиться на перше місце, у центр історії, тобто її особисті переживання стають основним об'єктом осмислення, а офіційна історія – фоном, на якому розгортається історія унікального людського життя.

Таким чином, наративний підхід біографічного методу тим самим побічно працює на освоєння демократичних цінностей суспільства: духовних, моральних, етичних, фізичних та ін. Людина, якою б вона не була, мусить підлаштуватися під світ свого співіснування.

1. *Ананьев Б. Г.* Человек как предмет познания / *Б. Г. Ананьев.* — СПб. : Питер, 2002. — 288 с.
2. *Биографический метод в социологии: история, методология и практика.* — М. : Ин-т социологии РАН, 1994. — 178 с.
3. *Головаха Е. И.* Психологическое время личности / *Е. И. Головаха, А. А. Кроник.* — К. : Наукова думка, 1984. — 207 с.
4. *Кон И. С.* В поисках себя: Личность и ее самосознание / *И. С. Кон.* — М. : Политиздат, 1984. — 335 с.

5. *Логинова Н. А.* Развитие личности и ее жизненный путь / *Н. А. Логинова* // Принцип развития в психологии. — М. : Наука, 1978. — С. 156—172.
6. Наратив. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.uk.wikipedia.org/wiki/Наратив>.
7. Основи психології : підручник / За заг. ред. *О. В. Киричука, В. А. Роменця*. — К. : Либідь, 1996. — С. 46—92.

Стаття надійшла до редакції 02.04.2012

Н. Шарошкіна

**Биографический метод в образовательной работе
как анализ жизненного пути человека**

В статье проанализированы способы применения биографического метода в образовательной работе. Акцентируется внимание на анализе жизненного пути методом нарратива.

Ключевые слова: биографический метод, нарратив, образовательная деятельность, жизненный опыт, воспоминания.

N. Sharoshkina

**Biographical Method in Educational Work
as the Analysis of Life's Way of Human**

The article analyzes the use of a biographical method in educational work and focuses the attention on the analysis of life's way by a method of a narrative.

Key words: biographical method, narrative, educational activities, life experiences, memories.

Рецензент – кандидат психологічних наук М. В. Бастун